

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ТА КОНСТИТУЦІЙНА МОДЕРНІЗАЦІЯ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ БЕЗПЕКОВОЇ СИТУАЦІЇ

CONSTITUTIONALISM AND CONSTITUTIONAL MODERNIZATION IN THE CONDITIONS OF THE CURRENT SECURITY SITUATION

Чепік-Трегубенко О.С., к.ю.н.,
доцент кафедри загальноправових дисциплін

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті розглянуто особливості розвитку конституціоналізму та здійснення конституційної модернізації в умовах сучасних державно-правових перетворень. Наголошено, що головним досягненням сучасного періоду розвитку людства є закріплення та гарантування прав людини – регламентація основоположних прав на рівні міжнародних та національного законодавства; створення ефективних правових механізмів для реалізації прав і свобод людини. Підкреслено, що реалізація будь-яких задекларованих постулатів потребує якісного наповнення та функціонування всіх складових конституціоналізму, а в умовах системного зростання ролі стандартів у розвитку державності – конституційної модернізації. Констатовано, нині все ж превалює неповний характер у пізнанні проблем конституційної модернізації крізь призму її реалізації в часи підвищеної турбулентності на рівні держави та громадянського суспільства.

Акцентовано, що конституціоналізм – явище, що системно трансформується, враховуючи зміни у суспільному ладі чи державному ладі, у томі числі під впливом національної та міжнародної безпекової ситуації. У свою чергу конституційна модернізація не може бути постійним процесом, а має відбуватися лише у випадках об'єктивної необхідності, й не бути пов'язаною з політичними перетвореннями, інтересами окремих груп людей тощо, адже конституція є концентрацією волі та інтересів всього народу; встановлення моделей подальшого розвитку, враховуючи сучасні тенденції та встановлені вектори розвитку держави.

Зосереджено увагу на тому, що подальша конституційна модернізація має відбуватися згідно принципів публічності, гласності, відкритості, в умовах вільного діалогу та обміну позиціями між науковцями, практиками, громадськістю та експертами з різних напрямів. Будь-які зміни мають проходити через суспільне обговорення, зважаючи на попередній історичний досвід та сучасні міжнародні стандарти, не відкидаючи при цьому національну ідентичність, особливості розвитку національної правової системи. Оновлення Конституції не може бути якісним без урахування результатів наукових досліджень.

Ключові слова: конституціоналізм, конституція, конституційна модернізація, права людини, безпекова ситуація.

The article examines the peculiarities of the development of constitutionalism and the implementation of constitutional modernization in the conditions of modern state and legal transformations. It is emphasized that the main achievement of the modern period of human development is the consolidation and guarantee of human rights - the regulation of fundamental rights at the level of international and national legislation; creation of effective legal mechanisms for the realization of human rights and freedoms. It is emphasized that the implementation of any declared postulates requires high-quality filling and functioning of all components of constitutionalism, and in conditions of systematic growth of the role of standards in the development of statehood - constitutional modernization. It has been established that the incomplete nature of understanding the problems of constitutional modernization through the prism of its implementation in times of increased turbulence at the level of the state and civil society still prevails.

It is emphasized that constitutionalism is a phenomenon that is systematically transformed, taking into account changes in the social system or state system, including under the influence of the national and international security situation. In turn, constitutional modernization cannot be a permanent process, but should take place only in cases of objective necessity, and not be connected with political transformations, interests of certain groups of people, etc., because the constitution is a concentration of the will and interests of the entire people; establishing models of further development, taking into account modern trends and established vectors of state development.

Attention is focused on the fact that further constitutional modernization should take place in accordance with the principles of publicity, transparency, openness, in the conditions of free dialogue and exchange of positions between scientists, practitioners, the public and experts from various fields. Any changes should go through public discussion, taking into account the previous historical experience and modern international standards, while not rejecting the national identity, the peculiarities of the development of the national legal system. The updating of the Constitution cannot be qualitative without taking into account the results of scientific research.

Key words: constitutionalism, constitution, constitutional modernization, human rights, security situation.

Постановка проблеми. Найважливішим досягненням сучасного періоду (середина ХХ – ХХІ ст.ст.) розвитку людства є закріплення та гарантування прав людини – регламентація основоположних прав на рівні міжнародних актів (Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. та низка інших) та національного законодавства; створення ефективних правових механізмів для реалізації прав і свобод людини. Разом із тим, реалізація будь-яких задекларованих постулатів потребує якісного наповнення та функціонування всіх складових конституціоналізму, а в умовах системного зростання ролі стандартів у розвитку державності – конституційної модернізації.

Враховуючи наведене, нині існує потреба у розробці новітніх підходів у пізнанні дійсності та тенденцій щодо становлення конституціоналізму та здійснення конституційної трансформації в Українській державі.

Стан дослідження. Конституційні ідеї, погляди державних і політичних діячів, вчених є провідними компонентами сучасного конституціоналізму та конституційної модернізації. Науковцями, праці яких виступили та продовжують бути основою конституційних перетворень в Україні на сучасному етапі її розвитку: М. Баймуратов, О. Батанов, Ю. Барабаш, С. Бобровник, А. Георгіца, С. Головатий, М. Гультай, В. Єрмолаєв, В. Кампо, В. Колісник, В. Костицький, М. Костицький, Б. Кофман, О. Кресін, А. Крусян, В. Лемак, В. Мелашенко, Л. Наливайко, Н. Оніщенко, М. Орзіх, О. Петришин, В. Погорілко, В. Селіванов, О. Скрипнюк, І. Словська, В. Тацій, Ю. Тодика, О. Фрицький, С. Шевчук, Ю. Шемшученко та багато ін. Серед досліджень останнього десятиліття слід відзначити праці таких авторів: О. Бориславська «Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку» (2018 р.) [1], М. Гультай «Історичні витоки вітчизняного конституціоналізму: звичаї, традиції, пам'ятки права та філософські концепції» (2017 р.) [2], І. Забокрицький «Транснаціоналізація сучасного консти-

туціоналізму: теоретико-правовий вимір» (2021 р.) [3], Є. Львова «Глобальний конституціоналізм: теоретичні підходи та правові виклики до формування» (2019 р.) [4], В. Могілевський «Роль місцевого самоврядування в становленні національного та глобального конституціоналізму: питання взаємодії та ефективності» (2019 р.) [5], Н. Пархоменко «Розвиток законодавства України в контексті конституціоналізації, євроінтеграції та забезпечення прав людини» (2016 р.) [6], Т. Подорожна «Теоретико-прикладні засади конституціоналізації правової системи та модернізації Конституції України» (2014 р.) [7], М. Савчин «Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму» (2020 р.) [8]. Тож, слід констатувати, що проблематика конституціоналізму та різних аспектів конституційної модернізації отримала достатньої уваги серед вітчизняних та зарубіжних науковців. Проте, нині все ж превалює неповний характер у пізнанні проблем конституційної модернізації крізь призму її реалізації в часи підвищеної турбулентності на рівні держави та громадянського суспільства, міжнародної спільноти, коли існує висока загроза міжнародній та національній безпеці.

Метою статті є узагальнення теоретичних напрацювань та сучасних правових викликів щодо розвитку конституціоналізму крізь призму конституційної модернізації в умовах національної та міжнародної безпекової ситуації.

Виклад основного матеріалу. Формування в Україні демократичної соціально-правової держави, поступове перетворення народовладдя із формального атрибуту на реальний політико-правовий інститут і механізм, який забезпечує соціальну легітимність, неперервність і наступність реалізації державної влади, визнання місцевого самоврядування та інститутів локальної демократії зумовлюють колосальний інтерес до проблем сучасного конституціоналізму [9, с. 26]. Змістовне наповнення конституціоналізму включає верховенство права, права людини, демократію як влади народу, принцип розподілу влади в контексті пропорційності та субсидіарності тощо, які не мають кордонів і є надбанням світового прогресивного співтовариства та відіграють ключову роль у становленні міжнародно-правових стандартів [10, с. 38].

Конституційні перетворення закономірно привертують увагу суспільства, стають у центрі гострих політичних дискусій, враховуючи постійний інтерес і численні спроби кардинально змінити зміст Конституції України, конституційний лад і устрій держави, його співвідношення з громадянським суспільством і людиною. Модернізація Конституції України перед усім, повинна бути спрямована на усунення існуючих дефектів і прогалин у конституційному законодавстві [11, с. 424]. Так, конституційна модернізація виступає однією із умов забезпечення розвитку конституціоналізму.

Конституціоналізм – складна політико-правова категорія, яка включає доктрину, чинне законодавство та юридичну практику реалізації відповідних ідей і норм, що їх закріплюють. Його елементами є фактична і юридична конституція, конституційна теорія, конституційні відносини, конституційна правосвідомість, конституційна законність і правопорядок [12, с. 6-7]. Конституціоналізм – явище багатофакторне, й не може вивчатися лише у межах правничої науки, а виступає також предметом дослідження у філософському, соціологічному, культурологічному, політичному, історичному та інших вимірах.

Загальний конституціоналізм виступає об'єктивним фактором демократичної правової державності та має забезпечити існування людиноцентричної політико-правової системи, у якій фундаментальні права людини мають пріоритетне значення по відношенню до держави. Така транспозиція та побудова пріоритетів та черговості прав не тільки обмежує державну владу у її схильності до етатизму та свавілля, а й встановлює чіткі нормативні

межі її функціонування, – причому найважливішою гарантією існування такої системи є конституція держави, яка, з одного боку, визнає, легалізує, охороняє, захищає, гарантує основоположні права людини, з іншого – чітко встановлює юридичні обмеження для держави, її органів, посадових і службових осіб [13, с. 9]. Доречно акцентувати, що наявність конституції у державі не стає автоматично гарантією її розвитку у руслі демократичної та правової. Тому з метою забезпечення розвитку конституціоналізму важливим є впровадження існуючих та напрацювання нових методів, які доцільно застосовувати під час конституційної трансформації.

Теорія, ідеологія і практика конституціоналізму розвивається згідно з певними тенденціями (політизації, соціологізації, біологізації, інформатизації тощо), постійно доповнюючись новими стандартами, кореспондуючись у суспільно-політичну та державно-правову практику, окреслюючи основні напрями їх удосконалення [14, с. 115]. Конституціоналізм – це явище, яке постійно трансформується, відповідно до вимог сьогодення та потреб держави та суспільства. Нині існує низка альтернативних точок зору вітчизняних та зарубіжних науковців щодо визначення категорії «конституціоналізм», і безперечно, їй надалі важливо проводити розвідки у цьому напрямі.

Поряд зі спробами визначити конституціоналізм через його основну складову – конституцію – його тлумачать як політико-правове, історико-соціальне та культурне явище, яке поєднує моральні та юридичні критерії; теорію і практику конституційного будівництва; особливу систему конституційно-правових відносин, які опосередковують повновладдя народу та його суверенітет [15, с. 10-11]. Розвиток вітчизняного конституціоналізму та конституційна модернізація в Україні мають бути органічно взаємопов'язані із державотворчим, правотворчим та правозастосовними процесами. Отож сьогодні існує потреба вироблення подальших якісних ідей, а головне їх реалізації.

Конституційна модернізація відображає фундаментальні аксіологічні ідеї та увялення, загальноприйняті в сучасній європейській правовій традиції. У свою чергу, важливо розуміти, що європейські стандарти не можна сприймати як таке, що стоїть незмірно вище за будь-які правила, з позицій методології, які діють в окремо взятій державі [16, с. 130].

Провідною запорукою успіху і результативності конституційного процесу є його фахове науково-експертне забезпечення. Воно передбачає, насамперед, потребу методологічного осмислення існуючих проблем конституційного оновлення, використання досягнень конституційної думки та теоретичних напрацювань вітчизняних та зарубіжних вчених. Без критичного узагальнення практики реалізації чинної Конституції, виявлення існуючих проблем неможливе якісне вдосконалення Основного Закону України [17, с. 497]. Створення конструктивної платформи для дискусій представників різних наукових напрямів та шкіл, а також синхронізація усіх елементів суспільства забезпечить появу нових прогресивних ідей.

Важливо пам'ятати, що конституція – це не історичний артефакт, а форма соціального договору, де стороною є народ. Нині необхідні системні доопрацювання (імплементування) механізмів реалізації конституційної норми у реальному часі [18, с. 122]. Успішність конституційної модернізації (розробка оптимального державного устрою для країни, вироблення інституційної стратегії розвитку держави незалежно від політичних інтересів, з урахуванням демократичних світових стандартів та досягнень вітчизняної юридичної науки) безпосередньо залежить від обраного способу її проведення [19, с. 55]. Очевидно, що за таких обставин ще більше підвищується роль доктрини, однак не лише правової, а й філософської, політичної тощо. Й у цьому випадку йдеться про діяльність

правників, їх моральну відповідальність та громадську позицію.

Висновки. Таким чином, конституціоналізм – явище, що системно трансформується, враховуючи зміни у суспільному ладі чи державному ладі, у томі числі під впливом національної та міжнародної безпекової ситуації. У свою чергу конституційна модернізація не може бути постійним процесом, а має відбуватися лише у випадках об'єктивної необхідності, й не бути пов'язаною з політичними перетвореннями, інтересами окремих груп людей тощо, адже конституція є концентрацією волі та інтересів всього народу; встановлення моделей подальшого розвитку, враховуючи сучасні тенденції та встановлені вектори розвитку держави. Подальша конституційна

модернізація має відбуватися згідно принципів публічності, гласності, відкритості, в умовах вільного діалогу та обміну позиціями між науковцями, практиками, громадськістю та експертами з різних напрямів. Будь-які зміни мають проходити через суспільне обговорення, зважаючи на попередній історичний досвід та сучасні міжнародні стандарти, не відкидаючи при цьому національну ідентичність, особливості розвитку національної правової системи. Оновлення Конституції не може бути якісним без урахування результатів наукових досліджень. В основу конституційних ідей як елементу конституціоналізму має бути покладено реальні суспільні потреби та запити, в іншому випадку – це поява чергових «мертвих» теоретичних конструкцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: формування, сучасний стан, тенденції розвитку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2018. 40 с.
2. Гультай М. М. Історичні витоки вітчизняного конституціоналізму: звичаї, традиції, пам'ятки права та філософські концепції: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 239 с.
3. Забокрицький І. І. Транснаціоналізація сучасного конституціоналізму: теоретико-правовий вимір: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2021. 36 с.
4. Львова Є. О. Глобальний конституціоналізм: теоретичні підходи та правові виклики до формування: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 292 с.
5. Могілевський В. С. Роль місцевого самоврядування в становленні національного та глобального конституціоналізму: питання взаємодії та ефективності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 20 с.
6. Пархоменко Н. М. Розвиток законодавства України в контексті конституціоналізації, євроінтеграції та забезпечення прав людини: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2016. 253 с.
7. Подорожна Т. С. Теоретико-прикладні засади конституціоналізації правової системи та модернізації Конституції України: монографія. Львів: ПАІС, 2014. 307 с.
8. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. 2-ге вид. Ужгород: Гельветика, 2020. 647 с.
9. Барабаш Ю. Модернізація держави як конституціоналізм у дії. *Віче*. 2014. № 3. С. 26-27.
10. Магновський І. І. Розвиток конституціоналізму як транснаціонального явища. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 37-41.
11. Лазаренко С. В. Конституційна реформа і модернізація: співвідношення понять. *Молодий вчений*. 2016. № 5. С. 424-427.
12. Конституційне право України: прагматичний курс: навч. посіб. / кол. автор.; за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова. Одеса: Юридична література, 2017. 256 с.
13. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Мілітарний конституціоналізм: до питання про формування, розуміння і оформлення феноменології. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 3. С. 6-18.
14. Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С. 97-115.
15. Козаченко А. І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні: навч. посіб. Полтава: Астроя, 2020. 217 с.
16. Миколенко В. А. Роль інтеграційних процесів у конституційній модернізації європейських правоохоронних систем. *Держава і право. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 75. С. 124-133.
17. Скрипнюк О. В. 20 років в європейському конституційному просторі: здобутки, проблеми реалізації та перспективи модернізації Конституції України. *Держава і право. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 72. С. 495-508.
18. Кургун Я. Конституційна криза чи криза конституціоналізму. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 1. С. 120-123.
19. Бондаренко О. В. Способи модернізації конституцій: у площині пошуку оптимального варіанта для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 37 (1). С. 51-55.